

УДК 821.161.3-1

СІНТАКСІЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ ТЭКСТАЎ ТВОРАЎ БЕЛАРУСКАГА ФАЛЬКЛОРУ

Л.М. Мазуркевіч

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П.Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: sidora-71@tut.by

В статье анализируется синтаксическая организация текстов белорусских народных сказок, легенд и преданий, которая обусловлена спецификой данного жанра и которая способна передать естественную интонацию живой речи. Использование методов описания и контекстного анализа позволяет проследить особенности коммуникативной синтаксической организации названных текстов, а также стилеобразующую функцию рассматриваемых синтаксических единиц. Делается вывод о том, что поэтический синтаксис – достаточно важный компонент поэтики эпического произведения, а синтаксические особенности изучаемых текстов создаются посредством активного использования стереотипных формул, диалогов, органическим единением простой и косвенной речи, употреблением разных предложение по грамматической структуре, что способствует созданию особенной эпической атмосферы и раскрытию задумки произведения.

Ключевые слова: фольклор, специфические приемы, синтаксические особенности, синтаксические средства, стереотипная формула.

SYNTACTIC TEXT ARRANGEMENT IN THE WORKS OF BELARUSIAN FOLKLORE

L.M. Mazurkevich,

associate Professor, Cand. Phil. D., associate Professor Department of
Belarusian and Russian Philology,
Mozyr State Pedagogical University named after I.P.Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: sidora-71@tut.by

The article deals with the syntactic arrangement of the texts in Belarusian fairytales, legends and traditions, which is caused by the peculiarities of this genres and it can express the natural intonation of vivid speech. The usage of descriptive methods and context analysis gives a possibility to trace the peculiarities of the communicative syntactic arrangement of such texts, and also the style-forming function of these syntactic units. The poetic syntax is quite an important component of the epic work poetics, and syntactic peculiarities of such texts are created with the help of frequent usage of stereotype formulae, dialogues, natural unity of direct and indirect speech and using different sentences according to their grammatical structure, it contributes to the creation of the specific epic atmosphere and the revealing of the idea of the work.

Keywords: folklore, specific means, syntactic peculiarities, stereotype formula.

Уводзіны

Дастаткова спецыфічная і непаўторная мова тэкстаў беларускага фальклору, у прыватнасці казак, легенд і паданняў з'яўляецца не толькі сродкам стварэння нацыянальнага каларыту. Разнастайныя вобразна-выяўленчыя сродкі і спецыфічныя сінтаксічныя прыёмы, якія выкарыстоўваюцца ў названых тэкстах, не толькі ўпрыгожваюць мову твора, але і выступаюць паралельна як адметны сродак перадачы камунікатыўнай задумы, выражэння яго зместу. Моўны матэрыял сведчыць, што сінтаксічныя адметнасці тэкстаў казак, легенд і паданняў абумоўлены найперш спецыфікай жанру і дазваляюць перадаць натуральную інтанацыю жывога маўлення, паколькі сінтаксіс адлюстроўвае менавіта адносіны паміж прадметамі і паняццямі.

Мэты і задачы

Асноўная мэта работы – прасачыць сінтаксічную арганізацыю тэкстаў беларускіх народных казак, легенд і паданняў у моўна-стылістым аспекце. Рэалізацыя акрэсленай мэты прадугледжвае пастаноўку і вырашэнне наступных задач: разгледзець адметнасці камунікатыўнай сінтаксічнай арганізацыі абраных тэкстаў, прасачыць функцыю выяўленых сінтаксічных адзінак як стылеўтваральных сродкаў.

Метады і матэрыял даследавання

Матэрыялам для даследавання паслужылі сінтаксічныя сродкі стварэння звязнасці тэкстаў казак, легенд і паданняў, разгледжаныя з выкарыстаннем метадаў кантэкстнага аналізу і апісання.

Вынікі і іх абмеркаванне

Сінтаксічныя адметнасці беларускіх народных казак, легенд і паданняў заключаюцца ў выкарыстанні тыповых для гэтых тэкстаў стылістычна маркіраваных сінтаксічных канструкцый, да якіх адносяцца ўстойлівыя фігуры, звароты да чытачоў, дыялог, інверсія, аднародныя члены сказа і інш. Традыцыйна казкі, а радзей легенды і паданні пачынаюцца з зачыну – устойлівай, тыповай стылістычнай фігуры, галоўная функцыя якой – папярэдняя падрыхтоўка да далейшага развіцця дзеяння: *Даўней было так: як састарэе бацька, то сын завязе яго ў глухую пушчу, ды і пакіне там...* [1, с. 180]; *Жыў сабе на свеце адзін добры чалавек. Было ў яго тры сыны – два разумныя, а трэці Іван-прастак* [1, с. 56]; *Былі ў бацькі два сыны. Выраслі яны, як дубы, а бацьку ўсё няма палёгі* [1, с. 199]; *Даўным-даўно жыў тут дужы разбойнік*

Мацейка [1, с. 19]. У зачынах сведчыцца пашыранае выкарыстанне дзеясловаў тыпу *жыць, быць* у форме прошлага часу з выражэннем няпэўнай даўнасці дзеяння.

Завяршальным звязном кампазіцыі, напрыклад, беларускіх казак з'яўляецца канцоўка, якая, як і зачын, даволі часта набывае характар устойлівай слоўнай формулы тыпу *усталі жыць-нажываць (сталі жыць-нажываць, добра нажываць)* і яе варыяцыі: *з таго часу, з тых пор і інш.: І цяпер жыўе-нажывае ды добра нажывае* [1, с. 101]; *Жывуць-нажываюць і людзей у гасці да сябе запрашаюць* [1, с. 93]; *Вярнуліся яны ў панскі дом і сталі жыць-нажываць, добра нажываць, бацьку і людзям дапамагаць* [3, с. 427]. У канцоўках чарадзейных казак сведчыцца такая ўстойлівая формула, як *і я там быў...*, *і цяпер там жывуць і інш.: І я там быў, мёд, віно піў, на вусах цякло, але ў роце не было* [3, с. 140]; *І цяпер там жывуць, мёд, віно п'юць, дзетак гадуюць, ні аб чым не бядуць* [3, с. 20].

Устойлівая традыцыйная формула не толькі акаймоўвае казку. Вядома таксама мноства формул, якія знаходзяцца ў сярэдзіне тэксту і абмалёўваюць казачных персанажаў, паказваючы іх знешнасць, характар, учынкi, сілу і спрыт героя і інш.: *Рос ён не на гадах, а на гадзінах, не на гадзінах, а на мінутах* [3, с. 69]; *Я б яму нарадзіла дванаццаць сыноў-сакалоў: волас у волас, голас у голас, на запяці рукі ў серабры, на калені ногі ў золце, у ілбе зоркі, у патыліцы месік* [3, с. 96].

Характэрнай адметнасцю сінтаксісу аналізуемых тэкстаў з'яўляецца шырокае выкарыстанне дыялагічных адзінстваў, якія ўключаюць у сябе рэпліку-стымул і рэпліку-рэакцыю і якія драматызуюць сюжэт, надаючы яму дынамічнасць і экспрэсіўнасць. Для дыялагічных адзінстваў уласціва адзіная граматычная, сэнсавая і камунікатыўная цэласнасць, паколькі наступная рэпліка дэманструе лагічную залежнасць ад папярэдняй. Структурная арганізацыя дыялогу можа быць прадстаўлена як адным, так і некалькімі дыялагічнымі адзінствамі, дзе выразна прасочваюцца суадносіны рэплік. Кожнае такога адзінства характарызуецца пэўнай тэма-рэматычнай структурай, агульнай камунікатыўнай накіраванасцю і канкрэтнымі камунікатыўнымі задачамі, што прадугледжваюць пераважна некалькі момантаў: перадаць пэўную інфармацыю або сфармуляваць пабуджэнне да дзеяння:

Мужык кінуў вокам на хату:

– А якая тут работа?

– Бачыш, вунь рошчына ў дзяжы?
– Бачу, – адказвае мужык.
– Дык намялі мукі ў жорнах, замясі цеста, а як падыдзе, пасады хлеб у печ.
– Ну, гэта работа лёгкая, – махнуў мужык рукою. – Яшчэ якая?

– Збі масла.

– Гэта няцяжкая [4, с. 186];

Наеўся, напіўся дзед, потым загадаў торбачы згарнуцца, загнуў яе за пазуху ды вясёлы пайшоў далей.

Прыходзіць дахаты:

– Ці жыва ты, бабка, ці здарова?

– А жыва, дзядулька! А ты як? Нешта ты надта доўга хадзіў. Я ўжо думала, цябе ваўкі з’елі ці мядзведзі задушылі, у мох завалаклі ды ламаччам закідалі.

– Не, бабка, ваўкі не з’елі, мядзведзі не задушылі, прынёс я хлеба-солі, на ўсё наша жыццё будзе даволі [4, с. 75];

Разгледжаныя дыялагічныя адзінствы пабудаваны пераважна па мадэлі “пытанне – адказ”. Гэта натуральна для такога віду тэкстаў, бо атрымаць звесткі і любую іншую інфармацыю магчыма толькі шляхам пастаноўкі пытанняў. Як паказвае моўны матэрыял, у казачным дыялогу пераважна выкарыстоўваюцца складаныя рэплікі-рэакцыі, бо будуюцца яны на аснове двух і больш сказаў:

Павярнуўся Прожар, падняў сяк-так вейкі, вылучыў вочы.

– А скажы ж ты мне, падарожны: ці не жыве ў вашай Белай Русі асілак Ільюша, Івануў сын? Мне пра яго ў старых кнігах вычыталі. І напісана ў тых кнігах, што толькі асілак Ільюша з Белай Русі пераможа мяне.

– Ёсць, – кажа Ільюша, – у нас асілак такі, гэта праўда. Чуў я, як ён сам казаў, што ўсіх ворагаў пабіў, адзін пагапы Прожар недзе на свеце бадзьецца... [4, с. 165].

Можна адзначыць, што дыялогі сацыяльна-бытавых і чарадзейных казак перапоўнены характэрнымі для жывой гутарковай мовы ласкальнымі эпітэтамі-зваротамі, што таксама ўказвае на адметнасці пабудовы іх: *саколіку, голубе, сонейкаі* г.д.:

– Ну, а што яшчэ ты хочаш, мужычок?

– Анічога, *саколіку*. Цяпер дазволь паскакаць трохі ў тваіх пакоях [4, с. 182];

– А мой, – кажа, – татачку, а мой ты *саколіку* [4, с. 45].

Гі маналог як асноўная форма паведамлення, і дыялог як сродак сюжэтнай дынамікі, стварэння вобраза вызначаюць відавочную спрошчанасць сінтаксічных канструкцый і лаканічнасць іх слоўнага ўвасаблення: *Жыў калісь у нашай зямлі князь Радар, які спярыша кавалём быў, а пасля ж яго выбралі ў князі. А ў Ляцкай старане жыў кароль Лях, у якога быў Змей Крагавей. Панадзіўся Змей Крагавей у нашу старану хадзіць: прыйдзе,*

людзей паядае, а што не з’есць – пабівае. Думаў-думаў Радар: што рабіць? Гі пачаў ён лемшы каваць ды дубы ламаць: задумаў велізарную саху зрабіць. Кожны лемех па пяцьсот пудоў, а паліцы са старога дубу, а лейцы з найбольшых сосен, якія былі ў пушчы. Зрабіўшы саху, занёс Радар у поле, палажыў яе пад лесам, а сам давай камяні цягаць ды вежу мураваць [2, с. 89].

Асаблівасцю сінтаксісу прааналізаваных тэкстаў з’яўляецца арганічнае аб’яднанне прастай і ўскоснай мовы. Пераважна гэта адбываецца ў выпадку, калі маналог аўтара-апавядальніка перарастае ў дыялог дзейных персанажаў: *Жонка кажа, што гэта нашы грошы, бо мы іх знайшлі, а чалавек кажа, што мы капаем яму гаспадару і выкапалі грошы на яго зямлі, дык гэтыя грошы трэба аддаць яму [4, с. 189].* Такое аб’яднанне надае мове тэкстаў большую жывасць і выразнасць.

Да сінтаксічных адметнасцей аналізуемых тэкстаў можна аднесці і дастаткова актыўнае выкарыстанне ў іх прыказак, прымавак, фразеалагізмаў, устойлівых спалучэнняў і трапных выслоўяў: *А няхай вас качкі сточчуць [4, с. 60]; Ведаеш, сынку, якая справа, такая й слава [4, с. 75].* Праз выкарыстанне такіх адзінак мова тэкстаў нібыта “ажывае”, а персанажы падаюцца асабліва ярка:

Служыў у аднаго пана войт Васіль. Ён быў чалавек дужа багаты. Уміраючы, прыказаў ён свайму сыну Янку:

● – Помні, сынок, гэта, што я табе гавару: ніколі з панам не дружы, жонцы праўды не кажы і чужых дзяцей за здольнікаў не бяры! [3, с. 75].

Акрамя таго, у сінтаксісе абраных фальклорных твораў назіраецца змяшэнне элементаў розных стыляў, што на граматычным узроўні сведчыцца спрошчанасцю сінтаксічных канструкцый: *“Ганна стала падымацца з крэслаў, каб пайсці, – і не можа. Як хто прыляпіў іх да сядзенняў! Ды крутанулася, ірванулася – праз дзверы і ходу... І ў добры час!” [3, с. 65]; Прыбег да берага, бачыць – людзей не відаць, а шум, гул, рагатанне, бразгат, боўтанне – страх якія [2, с. 6];*

Калі ж гаварыць пра адметнасці граматычнай будовы сказаў, то ў пазначаных тэкстах актыўна выкарыстоўваюцца простыя сказы. Зрэдку сустракаюцца няпоўныя, якія фіксуюцца найчасцей у маўленні дзейных персанажаў твораў:

Багаця вялікага я вам не пакідаю, але прашу ўважыць адну маю просьбу: прыходзьце да мяне на магілу начаваць тры ночы. Першую – старэйшы, другую – сярэдні, а трэцюю – малодшы [4, с. 56]; Ubачыў ён царэўну Рожу, кінуў нерат – і да яе [2, с. 4]. Аднак у колькасных адносінах пераважаюць усё ж такі простыя ўскладненыя сказы. Як правіла, гэтае ўскладненне іх адбываецца шляхам уключэння ў сказы параўнальных зваротаў, прыдаткаў, звароткаў (развітых і неразвітых), адасобленых і аднародных

членаў сказа: *З разладу і гора паміраць сабраўся – рукі злажыў і ляжыць, чакае старую з касой* [3, с. 76]; *Такі ты ў мяне слаўны конюх быў, Янка Знайдзён* [3, с. 165]; *Куліна-а-а, Марына-а-а, хадзі, пайшли-і-і* [2, с. 15]; *Адчыніўшы труну Чорнай Дамы, угледзелі забальзамаваную жанчыну, адзетую ва ўсё чорнае* [2, с. 7]; *Аднаго разу, метучы спальню, Марыя незнарок скінула са стала і разбіла гадзіннік* [2, с. 8].

Сведчанне складаных сінтаксічных канструкцый дазваляе гаварыць пра адметныя аўтарскія выяўленчыя магчымасці. Найбольш распаўсюджанымі па тыпе сінтаксічнай сувязі з’яўляюцца ў аналізуемых тэкстах складаназлучаныя сказы: *Не стаяла больш чужое і часце папярэж горла нікому, і не хавалі цяпер людзі вачэй адзін ад другога, і не таілі зайздрасць і злосьць* [4, с. 45]; *Імя ён меў Сцяпан, але ўсе звалі яго проста Сцётка* [3, с. 194]; *Надыходзіў зімовы вечар, а сонца яшчэ высока стаяла ў небе* [3, с. 23]. Яны пераважна выкарыстоўваюцца для апісання прыроды, знешнасці і псіхічнага стану герояў, іх учынкаў.

Даволі пашыранымі ў колькасных адносінах выступаюць складаныя сказы з рознымі відамі сувязі: *Вітаў двор быў прыродаю схаваны ад ворага: спераду непраходным балотам, што і цяпер цягнецца абалал рэчкі Хамычкі, хоць імаг ужо сушыцца, як за тым часам: а за балотам і за дваром цягнуліся бясконцыя, адвечныя лясы, – тая старана і цяпер пушычаю завецца* [2, с. 19]; *Яму не хацелася сядзець ды спажываць тое дабро, якое меў, але хацелася ўсё ўбачыць, усё паспрабаваць, ці то салодкае, ці то горкае* [2, с. 19], а таксама складаназалежныя сказы з даданымі азначальнымі і з даданымі часткамі прычыны, што выкарыстоўваюцца для апісання падзей, перадачы думак герояў: *Пайшла на свеце працутка, што прыйдзе такі чалавек, што людзям збавенне дасць* [3, с. 170]; *Захацелася таму пану паслухаць хоць адну казку, якой бы ён не паверыў* [3, с. 172]; *Давялося палову тавару аддаць, каб другую выручыць* [3, с. 177].

Менш пашыранымі выступаюць бяззлучнікавыя складаныя сказы, якія выкарыстоўваюцца пераважна ў выпадку, калі трэба канстатаваць факт таго, што падзея ці з’ява адбыліся: *Вось кажучы пра гэтую Чорную Даму людзі страхі нейкія: нібыта здань яе з’яўляецца па начах у былым замку князя Радзівіла* [2, с. 18]; *Сціхлі воды – замкавыя муры і вежы назаўсёды зніклі пад вадой* [2, с. 20].

Дарэчы, пашыранай з’явай у аналізуемых тэкстах стала інверсія, у выніку якой які-небудзь элемент аказваецца спецыяльна выдзеленым і атрымлівае адпаведна канатацый эмацыянальнасці або экспрэсіўнасці. Асноўная функцыя інверсіі – экспрэсіўна-выдзяляльная. Па гэтай прычыне павышаецца сэнсавая нагрузка, значнасць інверсійнага слова ў тэксце: *Падшоў ён да яблыні, ударыў булавою – тая абразу навалілася і завяла* [3, с. 95]; *Пад’язджаюць да лугу квяцістага. Ubачылі вярбу цялістую, і так спаць усім захацелася – рады няма* [3, с. 95]; *Недалёка ад вёскі – возера глыбокае* [2, с. 25]; *Надышла часіна зляя, Рыпіну пачалі катаваць* [2, с. 25]. Пазначаная з’ява дазваляе акцэнтаваць увагу чытача на пэўным слове (словах), умацняе значнасць яго (іх). Самымі частымі паводле ўжывання ў тэкстах з’яўляюцца два тыпы канструкцый: інверсія галоўных членаў і інверсія дапасаваных азначэнняў: *Будуць ехаць яны, захочуць коней на лузе папасвіць, а самі пад вярбой адначыць* [3, с. 94]; *Загадала яна слугам нацяпліць лазню жалезную* [3, с. 98]; *У адным месцы абалал Птыча-рэкі высяцца дзве горкі дужа красныя, а пасярод ракі востраў ляжыць* [2, с. 28]; *Быў дзень ясны, харошы* [2, с. 29].

Вывады

Такім чынам, выкарыстанне разгледжаных сінтаксічных канструкцый у тэкстах казак, легенд і паданняў дазваляе па-мастацку аздобіць твор, надаць зместу лагічную завершанасць, стварыць асаблівую эпічную атмасферу і дакладна адлюстраваць аўтарскую задуму.

Літаратура

1. Беларускія народныя казкі: Зборнік / склад. Г.А. Барташэвіч, К.П. Кабашнікаў; уступ. арт. К.П. Кабашнікава. – 2-е выд., дап. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 512 с.
2. Бяздоннае багацце: легенды, паданні, сказы / склад. А.І. Гурскі. – Мінск: Маст. літарат., 1990. – 255 с.
3. Два браты: Беларускія народныя казкі / уклад. М. Журавіна; маст. В.А. Макаранка. – Мінск: Юнацтва, 1998. – 479 с.
4. Жывая крыніца: Вусн. нар. творчасць / уклад. М.А. Зелянкова; маст. Г.В. Шапялёвіч. – Мінск: Юнацтва, 1991. – 271 с.

References

1. *Belaruskija narodnyja kazki: Zbornik* (1986), [Belarusian folk tales: a collection]. 2-е выд., дап. Minsk: Navuka i tjechnika.
2. *Bjazdonnae bagacce: legendy, padanni, skazy* (1990). [Fathomless riches: legends, stories, suggestions]. Minsk: Mast. litarat., 1990.
3. *Dva braty: Belaruskija narodnyja kazki*. (1998). [Two brothers: Belarusian folk tales]. Minsk: Junactva.
4. *Zhyvaja krynica: Vusn. nar. tvorchasc*. (1991). [Living source: oral folk art]. Minsk: Junactva.